

Іван Леонтєв

ЗМІСТОВНІ МЕЖІ КАТЕГОРІЇ «ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ»

У статті визначається категорія «політичне життя» і долаються розбіжності в її тлумаченні. Розглянувши ті її визначення, що існують, зі структурно-функціонального боку, автор доходить висновку, що вона є головною причиною політичної сфери суспільства, але не тотожна усій політичній сфері. Виходячи з телеологічної інтерпретації суспільства, автор показує, що політичне життя має зв'язок і з онтологічними засадами усього суспільства. Головними складовими частинами цієї категорії є політичний ідеал, політичні потреби та політична ідеологія.

Ключові слова: політичне життя, політична сфера, політична діяльність, політична структура, діалектичний матеріалізм.

Ivan Leontev. Meaningful boundaries of politics: modernizing the dialectical materialist point of view. The article modernizes dialectic materialist definition of politics and overcomes differences in its interpretation. After reviewing its existing definition from a structural and functional standpoint, the author comes to the conclusion that politics in this context is the main cause of society's political sphere, however, it is not equal with the entire sphere. The author shows that politics is connected with its ontological foundations as well by using a teleological interpretation of society. This category comprises political ideal, political needs and political ideology.

Key words: politics, political sphere, political activity, political structure, dialectic materialism.

Розвиток етнополітики в Україні неминуче пов'язаний із розвитком її понятійно-категоріального апарату, насамперед категорій як найбільш загальних гносеологічних одиниць. Однією

Леонтєв Іван Олегович – аспірант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

з головних категорій політичної науки в Україні є політичне життя, однак наразі вона має невизначений статус. Незважаючи на її тривале існування, вона не використовується широко, ґрунтовних праць, що досліджують її, небагато, в роботах, що існують, є суперечки щодо її змісту. Проте, з нашого погляду, політичне життя має евристичний потенціал, але, враховуючи різнотлумачення цієї категорії, для його осмислення необхідно насамперед визначити її змістовні межі.

Першим у понятійно-категоріальний апарат політичне життя впровадив А. Лузан наприкінці 80-х рр. ХХ ст. в серії праць, найбільш значною з яких є монографія «Політичне життя суспільства: питання теорії», що закінчилися захистом дисертації «Політичне життя суспільства як об'єкт філософсько-соціологічного дослідження» [1;2]. Після цього науковець, крім визначення політичного життя для «Політологічного енциклопедичного словника», цією категорією не займався, повернувшись до неї лише 2013 року в статті «Про зміст поняття «політичне життя суспільства»», що містила деякі зауваження щодо її використання [3, с. 513–514; 4]. Крім А. Лузана теоретико-методологічні проблеми політичного життя досліджував і далі вивчав російський науковець А. Борісенков, який послідовно вбудовує її у власну теоретичну модель політики [5]. Оригінальне тлумачення цієї категорії як спосіб ««каталогізації» усього ірраціонального в політиці» запропонував російський науковець А. Демідов [6]. Крім цих науковців, поняття «політичне життя» вивчали і такі дослідники, як Б. Краснов та І. Чудінова [7; 8]. Політичного життя в контексті розгляду його структурних елементів дотикалися також О. Анісімович-Шевчук, С. Безклетний, Т. Болховітіна, О. Конопченко, А. Рухтін, В. Тімашова та інші науковці [9, с. 3, 14; 10; 11, с. 232; 12, с. 2–3, 10; 13, с. 6; 14, с. 66].

В англійських джерелах під буквальною перекладом «political life» розуміється насамперед побутовий, повсякденний вимір політичної сфери, що можна побачити, наприклад, у працях Д. Анкара та Е. Берндтсона, Е. Міллера, який зв'язав його з категорією «життєвий світ» Е. Гуссерля і Ш. Муффа [15, р. 6; 16,

р. 70–72; 17, р. 78]. Проте, з нашого погляду, «political life» можна розглядати хіба що як один із варіантів тлумачення змісту більш широкої категорії «політичне життя», про що йтиметься нижче.

А. Лузан розглядав політичне життя як «діяльність класів, соціальної верстви і груп суспільства, що має своєю метою організацію і використання політичної влади для реалізації своїх інтересів»; така інтерпретація була досить закономірною для діалектичного матеріалізму, в межах якого всі явища, що стосуються людини, визначаються через діяльність [1 с. 47]. Однак, варто зауважити, що політичне життя для науковця розподілялося на два шари: політичну систему суспільства і політичну організацію суспільства [2 с. 21, 23–25]. Їхнє співвідношення аналогічно феномену та ноумену, змісту та формі: політична організація суспільства керує політичним життям і втілює в ньому інтереси панівного класу та його союзників. Після краху марксистсько-ленінської монополії його погляди еволюціонували в бік ототожнення політичного життя з політичною сферою суспільного життя, де, як ми можемо бачити в його статті 2013 р., вони й є наразі [3, с. 513–514; 4, с. 173–174].

А. Борісенков почав з визначення політичного життя як «процесу творення (відтворення) політичних зв'язків проміж людьми»; самі ж політичні зв'язки, з його погляду, історично еволюціонували від політичних відносин через політичні об'єднання у політичну систему, яка й ототожнювалася ним із політичним життям на сучасному етапі розвитку суспільства [18, с. 41–42, 44]. Однак уже в середині нульових років ХХІ ст. він істотно доповнив свої погляди, виходячи з запропонованої ним «парадигми політичної цілісності», яка розглядала політику як цілісне явище, що містить у собі три головні структурні елементи: політичне життя, політичний вплив та політичну культуру [19, с. 3–4]. У своїй дисертації «Політичне життя: соціально-філософський аналіз» він визначив політичне життя таким чином: «Політичне життя є форма існування політичного організму, змістом якої є розвиток її функцій; основами формування політичного життя слугують політична діяльність і політична

влада; структуру політичного життя становлять політичні відносини та політична система, а також політичний конфлікт і політична криза, що виростають з них» [19, с. 19]. Свої подальші праці він присвятив розширенню своєї «парадигми політичної цілісності» взагалі та розкриттю змісту політичного життя в її контексті зокрема [5; 20].

А. Демідов, як уже зазначалося раніше, пропонує використовувати політичне життя для дослідження ірраціонального виміру політичного, а саме – «багатоманітності, багатолікості політики, нестандартності форм», «полісистемність детермінації політичних явищ, їхню нелінійність, постійне розгалуження можливостей і наслідків, високий ступінь залежності від людської енергії та активності» [6]. На його погляд, такий характер політики містить у собі «елементи суперечливості, несподіваності, біфуркаційності політичних процесів, що виводить їх поза межі раціонального передбачення і вибору» [6]. З одного боку, можна побачити в його поглядах класичну лінію філософії життя, але його тлумачення ірраціонального є достатньо близьким і до синергетики.

У «Політологічному словнику» 1991 р. політичне життя визначається як «сфера суспільних відносин, що охоплює відносини та взаємодії щодо влади та підпорядкування, ставлення до держави, її функцій і органів держави, взаємовідносини проміж масами та політичними лідерами, проміж партіями та суспільними організаціями, а також проміж самими політичними лідерами» [21, с. 164]. Російська «Політична енциклопедія» 2000 р. визначає цю категорію як «одну з засадничих сфер функціонування суспільства, в якій діють державна влада, суспільно-політичні сили та рухи, відбуваються різноманітні політичні процеси. Це реальна взаємодія об'єктивних і суб'єктивних факторів у політиці, в галузі політичних відносин і політичної діяльності» [22, с. 170]. Через політичну діяльність визначає політичне життя Т. Болховітіна, через політичну діяльність і політичні відносини – І. Чудінова, через політичну діяльність і політичні процеси – А. Рухтін, як сукупність політичних явищ – О. Анісімович-Шевчук, через політичні явища, політичну діяльність, політичні інтереси і як

сферу суспільного життя – С. Безклетний, як сферу суспільного життя – О. Конотопенко і В. Тімашова, через політичні інтереси – Л. Радченко [11, с. 232; 8, с. 67; 13, с. 6; 9, с. 3, 14; 10; 12, с. 2–3, 10; 14, с. 66; 23, с. 3–4].

Таким чином, різнотлумачення категорії «політичне життя» дійсно є достатньо розгалуженим. Проте ми припускаємо, що ці різнотлумачення мають інваріантну складову, і вони не мають принципового характеру, а лише характеризують цю категорію з різних боків, взаємно себе доповнюючи. Щоб це довести, ми маємо розглянути зміст політичного життя більш детально.

По-перше, генетично політичне життя є діалектико-матеріалістичною категорією. Стоячи на відстані майже 30 років з моменту краху офіційної марксистсько-ленінської ідеології, ми можемо без зайвих емоцій зазначити, що як один з наукових підходів діалектичний матеріалізм має повне право на життя; ба більше, в сучасних конкретно-історичних обставинах, насамперед кризі неолібералізму, неоінституціоналізму, транзитології та теорій демократизації – тобто і кризі пострадянського політологічного мейнстріму, що його засадами є ці інтелектуальні течії, – він знов набуває актуальності; але повернення тридцятирічних концепцій без їхнього синтезу з більш сучасними здобутками пізнавальної цінності не має. Через це, з нашого погляду, головним у визначенні політичного життя є не його діалектико-матеріалістичний зміст, а структурно-функціональне співвідношення його елементів у межах діалектичного матеріалізму; критику змісту запропонованих причинно-наслідкових зв'язків у тій чи іншій концепції необхідно відкласти до того моменту, коли воно стане зрозумілим. Безумовно, будь-яка категорія зумовлена культурно-історичними обставинами та тим чи іншим суспільним ідеалом, тому це відкладення й обмеження є умовним та використовується нами заради більшої зручності розвідки. Але враховуючи, що і діалектичний матеріалізм, і роботи, що присвячені політичному життю, і ми самі перебуваємо під впливом східноєвропейської (в значенні грецько-візантійської) цивілізації, істотних помилок такий підхід привнести не повинен.

По-друге, в усіх визначеннях політичного життя імпліцитно міститься динамізм. Вочевидь, будь-яке суспільне явище є динамічним; розгляд суспільства у статиці є лише штучним обмеженням, прийнятним заради зручності дослідження – але на цьому динамізмі варто наголосити одразу. Політичне життя є рухом.

По-третє, політичне життя часто ототожнюється із політичною сферою суспільного життя як однією зі соціальних сфер (це поняття ми використовуємо як синонім визначення соціальних систем за Т. Парсонсом) [24, р. 236]. Саме на цьому зупинився й А. Лузан, для якого цінність категорії є насамперед у прагматичності та логічності використання її для позначення політичної сфери: альтернативи, як-от «політика» та «політичне» або мають усталене значення в іншому контексті: під політикою в українському науковому дискурсі мається на увазі публічне управління, – або не підходять граматично: політичне є прикметником, а не іменником, і не має власного субстрату [4, с. 172–175]. Визначення ж політичного життя для науковця є визначенням політичної сфери, що є близьким до визначення поняття політичного в широкому сенсі – одного з найбільш проблемних аспектів політичної науки [4, с. 173–174]. Однак аргументація А. Лузана щодо використання саме політичного життя для визначення цієї сфери є слабкою: полісемантичність слів є характерною не тільки для української мови, тому нема ніяких перешкод для визначення політики в широкому і вузькому сенсі, як політичної сфери і як публічного управління; ба більше, слова в українській мові можуть переходити з однієї частини мови в іншу, тому політичне може бути як прикметником, так і іменником, що може зайняти місце політики в широкому сенсі. Створення понятійно-категоріального апарату залежить не від формальної логіки або ж від лексичної чи граматичної коректності – хоча аналітичні філософи можуть з нами й не погодитися, – а від традицій, конкретно-історичних обставин, ідеалу, що він репрезентує, та засобів досягнення цього ідеалу: прикладом цілком нелогічного поняття може бути політичний реалізм. Вочевидь,

А. Лузан знаходиться в межах діалектико-матеріалістичної парадигми, в якій політичне життя є усталеною категорією, проте одразу виникає питання про доцільність використання цієї категорії поза діалектичним матеріалізмом (або його рештками) в політичній теорії.

По-четверте, політичне життя як політичну сферу можна розглядати по-різному. Домінує визначення його як простої сукупності політичних явищ, згідно з влучним зауваженням А. Демідова, як «своєрідної загальної «шапки»» для них [6]. Для науковця, який досліджує окремий елемент політичного життя, такий підхід до визначення категорії є зрозумілим, хоча і некоректним, бо ж таким чином привносяться помилки в аналіз системної складової політичної сфери; проте він посилює проблему, що ми її порушили в попередньому абзаці. Хоча використання політичного життя для позначення політичної сфери суспільного життя і може входити в його зміст, зосередження виключно на цьому аспекті цієї категорії автоматично робить її реліктом з часів становлення політичної науки в Україні. Таким чином, ми мусимо роздивитися й інші її аспекти.

По-п'яте, одним з найбільш поширених, що зауважив ще А. Лузан, є визначення цієї категорії через політичну діяльність [4, с. 171–172]. Як ми писали вище, це цілком закономірно для діалектичного матеріалізму, але необхідно зауважити, що зі структурно-функціонального погляду політична діяльність є головною причиною політичного життя, і таке бачення дає нам можливість розглянути політичне життя під зовсім іншим кутом зору. На цьому етапі пошуків ми можемо сказати, що політичне життя формально можна визначати через будь-яку категорію, що вважається дослідником за сутнісну: політичну діяльність, політичні інтереси, ірраціональне в людині, дискурс або навіть через божественну природу політичного, – найбільшою мірою це залежить від самої особистості науковця та від конкретно-історичних обставин, суспільного ідеалу і засобів досягнення цього ідеалу, що впливають на нього. Визначенням сутності політичного в нашій інтерпретації ми займемося далі. Таким

чином, політичне життя не тільки описує політичну сферу, але і підкреслює зв'язок цієї сфери з її зовнішніми причинами.

По-шосте, варто детальніше розглянути інтерпретацію політичного життя А. Борісенковим, який найбільш ґрунтовно його вивчав. Хоча він і виходить з ортодоксальних діалектико-матеріалістичних позицій, але синтезує їх зі західними науковими здобутками, що надає його роботам евристичної цінності: дійсно, хоча він і визначає політичне життя через політичну діяльність і політичну владу, політичне життя для нього постає лише як одна з трьох вищезначених частин політичної сфери (взаємовідносини між цими частинами, за термінологією науковця, є політичною структурою); в усіх трьох упізнається англо-американське *politics*, *policy* та *polity* [19, с. 3–4]. Щодо перших двох частин цієї трійці зауважень бути не може: перше має на увазі динамічні та конфліктні аспекти політичного, друге – публічне керування, але третє позірно є новим елементом: під *polity* маються на увазі інститути, а не культура. Проте дослідник тлумачить культуру досить оригінально: її родовою характеристикою є правила гри, що є родовою характеристикою й інститутів, – і ототожнює її з інститутами в своїх працях [19, с. 3; 25, с. 43–44]. Політичне життя для науковця є втіленням політичного розвитку політичного організму, який відбувається циклічно (спіралеподібно), виникає завдяки політичній діяльності та відбувається навколо політичної влади [5, с. 818, 822–823]. Однак політичне життя не є тотожним ані політичній діяльності, ані політичній владі; хоча воно і зумовлює два другі елементи, воно їх у собі не містить [5, с. 822–823]. Питання співвідношення політичного життя та політичного впливу і політичної культури в А. Борісенкова наразі виписано слабше, проте, враховуючи, що політичне життя, з його погляду, зумовлює політичний процес (який він визначає як політичний вплив в динаміці), але не тотожне йому і не містить його, можна сказати, що політичне життя співвідноситься з цими категоріями так само, як політична діяльність та політична влада співвідносяться з самим політичним життям. Вузька інтерпретація політичної сфери може викликати заперечення: наприклад, для

науковця діяльність зі здобуття влади політичною не є, – але вони виходять за межі цієї статті; водночас, вузьке тлумачення політичного життя, насамперед його співвідношення з його причинами та елементами політичної структури, допомагає визначити його зміст краще, ніж формальну логічність або ж просту сукупність політичних явищ [26]. Таким чином, ми можемо взяти за основу цю модель структурно-функціонального співвідношення політичного життя з його причинами та іншими елементами політичної структури й визначення політичного життя через політичну діяльність та політичну владу, але ми маємо деякі зауваження щодо змісту категорії, чого ми торкнемося далі.

По-сьоме, взяття моделі А. Борісенкова за основу дозволяє нам повернутися до питань пошуку англомовної категорії, яка є найбільш відповідною політичному життю. Це не може бути виключно *political life* – хоча у разі наголосу дослідником на ірраціональних факторах у політичному житті (з актуальних прикладів можна назвати використання критичної теорії в політичній теорії) це словосполучення і можна залучати – насамперед політичному життю відповідає *politics*. До того ж, ніяких заперечень цьому немає і в А. Лузана, який у статті «Про зміст поняття «політичне життя суспільства»» вказав саме *politics* як англомовний відповідник політичному життю [4, с. 170]. Однак, враховуючи довгу традицію суперечок щодо значення *politics* в англомовному науковому дискурсі, потрібно бути обережним із залученням цих джерел.

Таким чином, політичне життя – це головна причина, засади політичної сфери суспільства, яка не є всією політичною сферою. Цю категорію можна назвати інтерпретатором, або ж активним рецептором факторів, що вони зумовлюють політичну сферу. Саме цей зв'язок разом з її межовим розташуванням і є головними для цієї категорії. Супроти інших політичних явищ у політичній сфері, перифразуючи В. Соловійова, можна сказати, що політичне життя не може бути логічною сумою політичних явищ, а повинне мати якісно інший рівень [27, с. 671–672, 674–675]. Припускаємо, що на високому рівні абстракції поміж політичним життям і політичною

сферою суспільного життя істотної різниці може не бути, але її необхідно мати на увазі в більш прикладних дослідженнях.

До цього заради зручності ми розглядали політичне життя виключно зі структурно-функціонального боку. Однак тепер ми маємо повернутися до наших зауважень: хоча люди східно-європейської цивілізації можуть витлумачувати безпосередні причини політичного життя з різних боків, та *politics* можна назвати відповідником політичному життю в англійській мові. Ця категорія, так само, як і інші, зумовлена культурно-історичними обставинами, суспільним ідеалом та шляхом втілення цього ідеалу. Таким чином, крім визначення місця категорії політичне життя в структурі політичної теорії, ми маємо дати їй власну інтерпретацію в сучасному середовищі.

Оскільки політичне життя є головною причиною політичної сфери, цілком раціонально припустити, що і воно саме має свої причини, тому ми можемо почати з пошуків у самій царині причин: в інтелектуальній сфері, під якою ми розуміємо будь-які символічні системи, від математики до мови. Політична сфера теж є такою символічною системою. Однак засади будь-якої з цих систем неможливо вивести зі самої системи, не спіткавши нескінченного регресу, *petitio principii* або ж помилки в виразах [28, с. 40]. Вочевидь, усі суспільні системи є відкритими, тому причинний вплив на політичне життя існує з усіх боків, але головний – онтологічний – вплив на нього не може походити від інтелектуальної сфери. Як образно зазначив той самий В. Соловйов, чисте поняття є нічим [27, с. 682–685]. Можна спробувати віднайти загальне інтелектуальне коріння в якісь частині суспільства або якомусь суспільстві та розбудувати модель реальності згідно з таким припущенням, але це буде тим самим *petitio principii*, яке закінчиться або редукціонізмом, або ж розподіленням людей на сорти, що, по-перше, є аморальним, а по-друге, спростованим теорією і практикою ХХ ст. Таким чином, політичне життя є причиною політичної сфери, але воно виникає завдяки онтологічним засадам, а не причинам.

Крім цього, політичне життя можна визначити й через ірраціональне в суспільстві, що це запропонував А. Демідов [6].

А. Борисенков відкинув це визначення як таке, що неправильно розуміє цю категорію, але з настільки безальтернативним запереченням ми погодитися не можемо, бо ж не є діалектичними матеріалістами [29, с. 176]. Політичну сферу можна виводити й через ірраціональне: можна згадати того ж Ж. Сореля [30]. А. Лузан вважає визначення політичного життя через традицію філософії життя вузьким, але його аргумент не охоплює всього визначення: як ми бачили, А. Демідов використовував не тільки її елементи, але й схилився до синергетичної теорії [4; 6]. Таким чином, формально така інтерпретація категорії є цілком валідною; проте чи дійсно витлумачення порядку через хаос має справи з хаосом? Ірраціональне, хаотичне, за визначенням не можна пізнати, тому виведення будь-яких явищ з нього з необхідністю приводить до скептицизму, який є неможливим: якщо ми не можемо пізнати світ, тоді твердження про неможливість світопізнання суперечить само собі. Знаходження ж закономірностей в хаосі, за визначенням, є дослідженням не хаосу, а або причинно-наслідкових, або телеологічних зв'язків, де хаос редукується до енергії. Припускаємо, що є можливість телеологічної інтерпретації навіть найбільш розвинених у сьогоднішній царині досліджень «хаосу» синергетичних конструкцій, але ці взаємовідносини виходять за межі цієї розвідки, хоча і заслуговують на окреме дослідження. Ми цілком погоджуємося з важливістю наявності самої енергії для розвитку, але не можемо ототожнити розвиток з енергією, радше приймаючи аргумент С. Франка про те, що «жодна сфера суспільного життя не твориться чистою силою сліпих пристрастей і жадань: не голод та користь творять економічний лад суспільства, а лише економічна потреба, що оформлюється і стримується свідомістю обов'язку, аскетизмом працелюбності й накопичення, довірою до ближніх і моральним визнанням їх прав як співучасників загальної справи <...> Не анархічний порив до свободи стверджує політичні права особистості, а той дух свободи, який є оформленим моральним почуттям гідності особистості та повагою до порядку та чужих прав» [31, с. 102–103].

Відкинувши інтелектуалізм і ірраціоналізм (в значенні хаосу), ми залишилися лише з телеологією, що є цілком закономірним. Будь-яке суспільство, а значить і окреме суспільне явище, є телеологічним, хоча телос в кожному з них може бути різним: експансія, свобода, розум і т. ін.; навіть заперечення цілі може бути ціллю, що ми бачимо на прикладі цивілізацій Сходу, що зазнали впливу буддизму, або ж сучасних західних суспільств. Найбільш об'єктивним фактором у житті людства є суб'єктивність кожної особистості, яка маніфестується насамперед у різному характері їх цілей. Гуманітарні та соціальні науки відрізняються від природничих і точних тим, що вони мають справу зі смыслом – тобто з ціллю. Навіть людська діяльність як свідомий процес взаємодії суб'єкта з об'єктом не може існувати без цілі, тому загалом ми визнаємо визначення суспільних явищ через діяльність. Цілеспрямованість є онтологічною засадою суспільства, але не його причиною: вона створює саму можливість причинно-наслідкових зв'язків у ньому, – а значить, і є онтологічною засадою його політичного життя. Питання інтерпретації характеру суспільного телосу мають надзвичайно великий потенціал для подальших досліджень, але виходять за межі цієї статті.

Таким чином, політичне життя – це пряма інтерпретація онтологічних засад суспільства, що призводить до розгортання його політичної сфери завдяки політичній діяльності та політичній владі. Вона є першопричиною цієї сфери, але не тотожна з усім її змістом.

Нам залишається лише розглянути внутрішній зміст політичного життя, який має бути узгоджений з попередніми знахідками. Згідно з А. Борісенковим, політичне життя є способом політичного розвитку, який має три етапи: виникнення, існування і конфлікт, які послідовно йдуть один за одним [5, с. 821]. Крім того, політичне життя є засадою політичного впливу, і «в умовах демократичного врядування» воно містить у собі політичні відносини та політичну систему [5, 823]. В цілому ми погоджуємося з його інтерпретацією політичного розвитку, хоча і не вважаємо його таким, що відбувається настільки швидко: через

вузький погляд на політичну структуру науковець вважає, що на кожних виборах (припускаємо, що лише на таких, що змінюють керівництво) політичний організм, що існує, зникає і виникає нове політичне життя, – з нашого погляду, політичним організмом є не керівний апарат, а держава. В цьому разі дослідник послідовно розмежовує політичну, державну та демократичну діяльності, але таке розмежування є необґрунтованим: держава є конкретно-історичним типом політичної сфери, а демократія є конкретно-історичною характеристикою зв'язків політичної сфери з навколишнім середовищем. Однак стадії політичного розвитку є характеристиками зв'язку політичного життя з його онтологічними засадами, тому вони не можуть міститися в політичному житті *per se*. Крім цього, ми цілком погоджуємося із тим, що політичне життя містить у собі засади політичного впливу, але так само воно має містити в собі й засади політичної культури, згадування про що в А. Борисенкова ми ще не бачили: припускаємо, що політичну культуру він ґрунтовно ще не досліджував, бо ж цей зв'язок з необхідністю виходить з його інтерпретації політичного життя. Щодо твердження науковця про політичні відносини, політичну систему, політичний конфлікт та політичну кризу, які містяться в політичному житті, ми не можемо погодитися з його інтерпретацією [32, с. 26]. Політичні відносини – це один з аспектів політичної діяльності, який входить в зміст політичного життя не може, позаяк у нього не входить сама ця діяльність. Будь-яке визначення політичної системи містить у собі й інститути, а політичний процес прямо пов'язаний з політичною системою, тобто вона з необхідністю мусить містити політичну культуру та політичний вплив. Водночас, постає питання про те, чи містить політична система і політичне життя, але оскільки ця категорія є однією з найбільш широко вживаних у сучасному політологічному мейнстрімі, воно заслуговує окремої наукової праці. Політичний конфлікт та політична криза є типами взаємовідносин політичного життя з іншими елементами політичної структури та його онтологічними засадами, так само, як і політичний розвиток.

Враховуючи розташування політичного життя, в його зміст мають насамперед входити елементи, які є першопричинами всіх трьох елементів політичної структури. Політичне життя створюється навколо політичного ідеалу як загальносуспільної цілі, політична культура – навколо політичних ідей як засобів досягнення ідеалу, політичний вплив – навколо політичних потреб як результатів впливів конкретно-історичної реальності, що їх ідеал має задовольнити, ergo зміст політичного життя становлять політичний ідеал, політичні ідеї та політичні потреби. Під час дослідження структури політичного життя необхідно розглядати насамперед ці елементи і їх взаємовідношення, під час дослідження політичного життя як цілісності необхідно розглядати насамперед взаємовідносини політичного життя з загальносуспільною ціллю, політичною культурою та політичним впливом.

Підсумовуючи, ми можемо сказати: по-перше, незважаючи на позірне різнотлумачення, категорія «політичне життя» має інваріантну складову; по-друге, евристичну цінність має телеологічна інтерпретація політичного життя як одночасної ланки з онтологічними засадами суспільства та першопричиною політичної сфери суспільства і її засадничого елементу; по-третє, актуальним є розгляд як елементів структури політичного життя, так і його взаємовідносин з загальносуспільною ціллю та іншими елементами політичної структури. Крім цього, враховуючи центральний характер категорії «політична система» для сучасного політологічного мейнстріму в Україні, існує потенціал у дослідженнях, що концентруються на порівнянні місця політичного життя і політичної системи в політичній сфері суспільства.

1. Лузан А. А. Политическая жизнь общества: вопросы теории. Киев, Выща школа, 1989. 152 с.

2. Лузан А. А. Политическая жизнь общества как объект философско-социологического исследования : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. н.: спец. 09.00.01 «Диалектический и исторический материализм». Киев, 1989. 32 с.

3. Шемчушенко Ю. С., Бабкін В. Д., Горбатенко В. П. (ред.). Політологічний енциклопедичний словник. Київ: Генеза, 2004.
4. Лузан А. О содержании понятия «политическая жизнь общества» // Сучасна українська політика. 2013. № 28. С. 170–180.
5. Борисенков А. А. Политическая жизнь – способ политического развития // Философия и культура. 2013. №6 (66). С. 816–824.
6. Демидов А. И. Категория «политическая жизнь» как инструмент человеческого измерения политики // Полис. Политические исследования. 2002. № 3. С. 156–162.
7. Краснов Б. И. Политическая жизнь общества и её демократические параметры // Социально-политический журнал. 1995. № 4. С. 90–100.
8. Чудинова И. М. Политическая жизнь // Социально-политический журнал. 1994. № 11–12. С. 66–75.
9. Анісімович-Шевчук О. З. Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н.: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2010. 21 с.
10. Безклетний С. Політична участь молоді та студентів як предмет політологічного аналізу // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 3. С. 712.
11. Болховитина Т. С. Политика, политическая деятельность, политическое участие: теоретические интерпретации // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. 2011. № 7. С. 231–236.
12. Конотопенко О. П. Діалектика буття і свідомості в системі політичного життя суспільства : дис. к. філос. н.: 09.00.03. Київ, 1996. 151 с.
13. Рухтин А. А. Политическая культура как интегративная характеристика политической жизни общества : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філос. н.: спец. 09.00.11 «Социальная философия». Волгоград, 2011. 30 с.
14. Тімашова В. М. Структурно-функціональні співвідношення в дуалітеті «політична сфера – політична система»: ціннісно-регулятивні та управлінські аспекти // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2013. Вип. 12. С. 66–72.
15. Anckar D., Berndtson E. Introduction: Toward a Study of the Evolution of Political Science // International Political Science Review / Revue internationale de science politique. Vol. 8, No. 1, The Evolution of Political Science: Selected Case Studies. 1987. P. 5–7.

16. Miller E. F. What Does «Political» Mean? // *The Review of Politics*. Vol. 42, No. 1. 1980. P. 56–72.
17. Mouffe C. Dimensions of radical democracy: Pluralism, citizenship, community. 1992. 262 p.
18. Борисенков А. А. Политическая жизнь общества // *Социально-политические науки*. 1991. № 7. С. 40–50.
19. Борисенков А. А. Политическая жизнь: социально-философский анализ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. н.: спец. 09.00.11 «Социальная философия». – Москва, 2005. 48 с.
20. Борисенков А. А. О новой парадигме в политической науке // *Социодинамика*. 2012. №2. С. 22–54.
21. Политологический словарь. Киев: Инновационный политологический центр «ИнноЦентр», 1991.
22. Семигин Г. Ю. Политическая энциклопедия. Москва: Мысль, 2000. Т. 2.
23. Радченко Л. М. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н.: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Київ, 2009. 18 с.
24. Parsons T. On the Concept of Political Power // *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1963. Vol. 107, No. 103. P. 232–262.
25. Борисенков А. А. Политическая культура: сущность, виды и закон // *PolitBook*. 2014. № 2. С. 33–53.
26. Борисенков А. А. О критериях политической деятельности // *Юридические исследования*. 2013. № 4. С. 373–397.
27. Соловьёв В. С. Критика отвлечённых начал // *Сочинения в 2 Т. Т. 1*. Москва: Мысль, 1988. (Философское наследие; т. 104). С. 581–756.
28. Альберт Х. Трактат о критическом разуме. Москва: Едиториал УРСС, 2010. 264 с.
29. Борисенков А. А. Сущность и структура политической жизни // *Социально-гуманитарные знания*. 2003. № 2. С. 176–188.
30. Rouanet S. P. Irrationalism and Myth in Georges Sorel // *The Review of Politics*. 1964. Vol. 26, Issue 1. С. 45–69.
31. Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию // *Духовные основы общества*. Москва: Республика, 1992. С. 13–146.
32. Борисенков А. А. Политическая структура: теоретико-методологический взгляд // *Социум и власть*. 2008. № 2 (18). С. 20–27.